

اطلس مردم نگاری پوشاک ایران

● ذلیخا نظری دانشلی برون

تأثیر شرایط طبیعی و اقلیمی بر پوشاک:
- مردمان سرزمین‌های گرم و سوزان معمولاً از رنگ‌های روشن و سفید برای پوشاک خود استفاده می‌کنند.

- مردم مناطق سردسیر از انواع پوشاک به جنس پشمی و نمدی بیشتر از مناطق گرمسیر استفاده می‌کنند.

تأثیر طبقات و قشربندی اجتماعی بر پوشاک:
- در میان بختیاری‌ها کلاه با رنگ مشکلی را معمولاً بزرگان ایل می‌پوشند و برزگران و رعیت‌ها از کلاه نمدی زرد رنگ استفاده می‌کنند.

- در میان عشایر فارس زنان خوانین و ثروتمندان از تعداد روسری و سربندهای بیشتری استفاده می‌کنند و یا تعداد دامن‌های فراخ زنان نشان از توانایی اقتصادی و طبقه اجتماعی فرد است.

تأثیر نحوه معیشت بر پوشاک:
- در مناطقی که نحوه معیشت عمده در آن دامداری است پوشاک پشمی و نمدی و پوستی بیشتر به چشم می‌خورد.

۵۶۴ نقطه مورد بررسی بر اساس این شاخص‌های عنوان شده بر روی نقشه‌های استانی نشان داده شده‌اند.

بر اساس نتایج به دست آمده از طرح فراگیر پژوهش پوشاک در ایران، پژوهشگرده مردم شناسی طرح تهیه اطلس مردم نگاری پوشاک ایران را در دست انجام دارد.

تهیه این اطلس بر اساس پژوهش‌های پوشاک در سه بخش اطلس سرپوش‌های ایران، اطلس تن‌پوش‌های ایران و اطلس پای‌پوش‌های ایران تهیه

انسان در دوران قدیم برای مصون ماندن از سرما و گرما از آنچه در دسترس وی بود پوششی برای خود تهیه می‌کرد. وی به تدریج با آگاهی یافتن از فنون ریستدگی و بافندگی توانست ذوق و سلیقه خویش را در بافت انواع پارچه و دوخت طرح‌های گوناگون لباس به نمایش بگذارد. به این ترتیب پدیده پوشاک به صورت پدیده‌ای فرهنگی نمود پیدا کرد. اکنون پوشاک فقط از آب و هوا و عوامل طبیعی و جغرافیایی تأثیر نمی‌پذیرد، بلکه از مجموعه‌ای از عوامل فرهنگی، اجتماعی، باورهای دینی و غیردینی مردم، عوامل اقتصادی و نگرش‌های سیاسی نیز تأثیر می‌گیرد.

پژوهشگرده مردم‌شناسی سازمان میراث فرهنگی کشور، با این نگرش که پوشاک پدیده‌ای فرهنگی است، پژوهش مردم شناسی «بررسی پوشاک مردم ایران» را به عنوان طرحی فراگیر و جامع در سطح کشوری به تفکیک استانی انجام داد. در این طرح پژوهشی، در ۲۷ استان کشور ۵۶۴ نقطه روستایی و شهری و عشایری جهت بررسی پوشاک سنتی و تغییرات ایجاد شده در این پدیده مورد مشاهده و مطالعه قرار گرفت، این بررسی‌ها طبق یک طرح تحقیق واحد و کلی که در پژوهشگرده مردم شناسی تهیه شده انجام گردید. بر اساس این طرح کار، در بررسی پوشاک هر منطقه به موارد زیر توجه گردید:

- انواع پوشاک مردان و زنان در سه بخش سرپوش، تن‌پوش و پای‌پوش بر اساس سن و جنس.
- انواع پوشاک در فصول مختلف، در مشاغل و حرفه‌های مختلف و با توجه به قشربندی‌های اجتماعی.
- جنس و رنگ انواع پوشاک.

روشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

- شیوه تهیه انواع پوشاک.
 - تزیینات و زیورهای انواع پوشاک.
 - انواع پوشاک نوزاد و آداب خاص تهیه آن و باورهای مربوط به آن.
 - حرفه و مشاغلی که در ارتباط با تهیه انواع پوشاک هستند.
 - پوشاک در باورها و اعتقادات مردم.
 - پوشاک در ادب عامه مردم.
 - پوشاک در آداب و رسوم اجتماعی.
 - اصطلاحات و واژه‌های مربوط به پوشاک.
 - طرز نگه‌داری و محل نگه‌داری پوشاک.
- در این طرح فراگیر، نقاط مورد بررسی بر اساس شاخص‌هایی که بر پوشاک تأثیر عمده می‌گذارند، انتخاب شده‌اند. به این ترتیب که، با توجه به عوامل جغرافیایی و اقلیمی، تنوع قومی، زبانی و مذهبی نقاط مورد بررسی در هر استان انتخاب شده‌اند. نمونه‌هایی از تأثیر این شاخص‌ها بر پدیده پوشاک را می‌توان به شرح زیر ذکر کرد:

می‌گردد.

بخش اول اطلس پوشاک ایران، اطلس سرپوش‌های زنان و مردان ایران است. سرپوش‌ها یکی از عمده‌ترین پوشش‌ها در ایران است و در بین مردان و زنان ایران انواع متنوعی از آن را می‌توان مشاهده کرد. در تهیه اطلس سرپوش‌های ایران انواع آن در دو قسمت مردان و زنان طبقه بندی شد. انواع سرپوش‌های زنان ایران در ده نوع عمده است و از نظر شکل و جنس و کاربرد این ده نوع به انواع فرعی‌تر تقسیم می‌گردد. همچنین سرپوش‌های مردان در ۵ نوع عمده و انواع فرعی‌تر دیگر تقسیم‌بندی گردید. این تقسیم‌بندی به شرح زیر است:

انواع سرپوش مردان و زنان

۱- سرپوش زنان:

- ۱.۱. کلاه
- ۱.۲. روسری
- ۱.۳. رخ پوش
- ۱.۴. چادر
- ۱.۵. پیشانی‌بند
- ۱.۶. سرپند
- ۱.۷. رو روسری
- ۱.۸. زیر روسری
- ۱.۹. گیسوپوش
- ۱.۱۰. کلاه روسری

۲- سرپوش مردان:

- ۲.۱. کلاه
- ۲.۲. سرپند
- ۲.۳. چفیه و عقال
- ۲.۴. دستمال زیرکلاه
- ۲.۵. پیشانی‌بند (سایبان، نقاب)

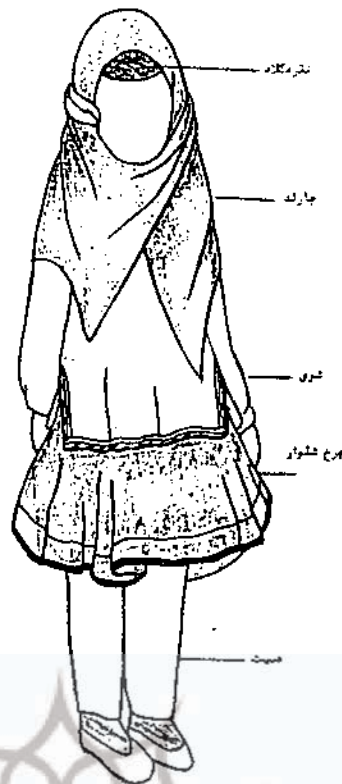
انواع سرپوش زنان

۱.۱. کلاه:

- الف. ۱.۱. انواع کلاه بر اساس شکل:
- ۱- الف. ۱.۱. کلاه استوانه‌ای
- ۲- الف. ۱.۱. کلاه گرد ساده (عرقچین مانند)
- ۳- الف. ۱.۱. کلاه نیمه مکعب
- ۴- الف. ۱.۱. کلاه بیضی شکل
- ۵- الف. ۱.۱. کلاه کاسه‌ای لیفه‌دار
- ۶- الف. ۱.۱. کلاه مستطیل شکل
- ۷- الف. ۱.۱. کلاه گرد سرتخت
- ۸- الف. ۱.۱. کلاه گرد لبه‌دار
- ۹- الف. ۱.۱. کلاه مخروطی (تاج مانند)
- ۱۰- الف. ۱.۱.
- ۱۱- الف. ۱.۱.

ب. ۱.۱. انواع کلاه بر اساس جنس:

- ۱- ب. ۱.۱. پارچه
- ۲- ب. ۱.۱. پشم و کرک
- ۳- ب. ۱.۱. پنبه
- ۴- ب. ۱.۱. کاغذ
- ۵- ب. ۱.۱. چرم
- ۶- ب. ۱.۱. نمد
- ۷- ب. ۱.۱. چوب

پوشش کامل زنان باده

پوشش کامل زنان عباس آباد

- ۸- ب. ۱.۱. حصیر
- ۹- ب. ۱.۱. فلز
- ۱۰- ب. ۱.۱. بافتنی از کاموا
- ۱۱- ب. ۱.۱. بافتنی به صورت گلیم
- ۱۲- ب. ۱.۱.
- ۱۳- ب. ۱.۱.
- ۱.۲. روسری
- الف. ۱.۲. انواع روسری بر اساس شکل:
- ۱- الف. ۱.۲. مربع شکل
- ۲- الف. ۱.۲. مستطیل شکل
- ۳- الف. ۱.۲. مثلث شکل
- ۴- الف. ۱.۲. مثلث باز ایده‌ای در قاعده
- ۵- الف. ۱.۲.

ب. ۱.۲. انواع روسری بر اساس جنس:

- ۱- ب. ۱.۲. ابریشم
- ۲- ب. ۱.۲. تافته
- ۳- ب. ۱.۲. اطلس و ساتن
- ۴- ب. ۱.۲. تور و گردی
- ۵- ب. ۱.۲. حریر
- ۶- ب. ۱.۲. کرب زرز نازک
- ۷- ب. ۱.۲. کتان
- ۸- ب. ۱.۲. کودری و چیت
- ۹- ب. ۱.۲. قلمکار
- ۱۰- ب. ۱.۲. پنبه‌ای و کرباس
- ۱۱- ب. ۱.۲. وال و ململ
- ۱۲- ب. ۱.۲. ترمه
- ۱۳- ب. ۱.۲. پشم
- ۱۴- ب. ۱.۲. کاموا

۱۵- ب. ۱.۲. مواد مصنوعی جدید

- ۱.۳. رخ پوش
- ۱.۳.۱. روبند
- ۱.۳.۲. پیچه
- ۱.۳.۳. اخمار
- ۱.۳.۴. پوشیه
- ۱.۳.۵. برقع (زیتوله)
- ۱.۳.۶. یاشماخ (شرم)

۱.۴. چادر:

الف. ۱.۴. انواع چادر بر اساس شکل:

- ۱- الف. ۱.۴. چادر کمری
- ۲- الف. ۱.۴. چادر عبایی
- ۳- الف. ۱.۴. چادر چرخ (گرد)
- ۴- الف. ۱.۴. چادر چهارگوش
- ۵- الف. ۱.۴. چادر مستطیل (راسته)
- ۶- الف. ۱.۴. چادر دلاق (تربوخ)
- ب. ۱.۴. انواع چادر بر اساس کاربرد:
- ۱- ب. ۱.۴. چادر بیرون از منزل
- ۲- ب. ۱.۴. چادر داخل منزل (توخونه‌ای)
- ۳- ب. ۱.۴. چادر مجلسی (میهمانی)
- ۴- ب. ۱.۴. چادر نمازی
- ۵- ب. ۱.۴. چادر میهمان
- ۶- ب. ۱.۴. چادر عروس

۷- ب. ۱.۴. چادر مجلسی (برای رفتن به مجلس)

- ج. ۱.۴. انواع چادر بر اساس رنگ:

پوشاک زنان در دوره

ایلامی و هخامنشی

■ مهناز طاهری

■ دانشگاه تربیت مدرس، دانشکده علوم انسانی

بررسی‌هایی که به صورت مقطعی در مورد وضعیت پوشاک در ایران انجام گرفته با دو مشکل عمده روبه‌رو بوده است: یکی عدم استفاده از مدارک باستان‌شناسی و دیگری عدم داشتن یک سیستم علمی.

هدف این پژوهش بررسی پوشاک زنان در دوره ایلامی و هخامنشی است و در آن تعداد ۳۴ اثر باستان‌شناسی که در حفاری‌های علمی در ایران از خاک خارج شده، مورد بررسی قرار گرفته است. از این تعداد ۲۸ اثر مربوط به دوره ایلامی، ۱۶ اثر مربوط به دوره هخامنشی می‌باشد. زمان مورد نظر برای دوره ایلامی از ۳۰۰۰ - ۶۴۰ قبل از میلاد و برای دوره هخامنشی از ۵۲۰ - ۳۰۰ قبل از میلاد است. مبنای سیستم بررسی، ابتدا در چهار چوب طبقات اجتماعی که شامل: الهه‌ها، نیایشگران، ملکه‌ها، زنان شاغل، زنان عادی برای آثار دوره ایلامی و دو طبقه اجتماعی نیز شامل ملکه‌ها و خدمه برای دوره هخامنشی است.

در این بررسی مشخص شده است که در دوره‌های ایلامی، الهه‌ها و ملکه‌ها چهار نوع، نیایشگران و زنان عادی، دو نوع و زنان شاغل سه نوع لباس داشته‌اند. در امر بررسی پوشاک در دوره هخامنشی مشخص شد که ملکه‌ها، پنج نوع و زنان خدمه یک نوع لباس پوشیده‌اند. آنچه در این بررسی اهمیت دارد، تعیین نوع لباس‌های زنان با تمام جزئیاتشان در دوره ایلامی و هخامنشی و اختلاف یا هماهنگی‌های لباس‌ها در بین دوره‌های فوق‌الذکر است.

با وجود جدول‌هایی که برای هر یک از پوشاک طبقات اجتماعی به کار برده شده است می‌توان با دید کلی بر روی هر یک از آنها، وضعیت پوشاک و آثار مورد بررسی را مشاهده کرد به طوری که وضعیت آثار از لحاظ نوع اثر، اندازه جنس، محل کشف، منابع و غیره در این جدول‌ها مطرح شده است.

- ۲- الف ۲.۱. انواع کلاه‌های استوانه‌ای
- ۳- الف ۲.۱. انواع کلاه‌های مخروطی
- ۴- الف ۲.۱. انواع کلاه‌های بیضی شکل
- ۵- الف ۲.۱. انواع کلاه‌های قایقی
- ۶- الف ۲.۱. انواع کلاه‌های مکعبی
- ب ۲.۱. انواع کلاه بر اساس جنس:
 - ۱- ب ۲.۱. پارچه
 - ۲- ب ۲.۱. بافتنی از پشم و کرک
 - ۳- ب ۲.۱. بافتنی از نخ پنبه
 - ۴- ب ۲.۱. بافتنی از نخ ابریشم
 - ۵- ب ۲.۱. کاغذ
 - ۶- ب ۲.۱. چرم
 - ۷- ب ۲.۱. نمد
 - ۸- ب ۲.۱. چوب
 - ۹- ب ۲.۱. حصیر
 - ۱۰- ب ۲.۱. فلز
 - ۱۱- ب ۲.۱. پوست
 - ۱۲- ب ۲.۱. پلاستیک
 - ۱۳- ب ۲.۱. بافتنی از کاموای مواد مصنوعی جدید
 - ۱۴- ب ۲.۱.

- ۲.۲. سرپند
- ۲.۳. چفیه و عقال
- ۲.۴. دستمال زیرکلاه
- ۲.۵. پیشانی‌بند (سایبان، نقاب)

مرحله بعد، تعریف مفاهیم به کار برده شده در این تقسیم‌بندی است که در مورد برخی مفاهیم برای تعریف و تعیین بهتر و رساتر از طرح و عکس نیز استفاده شده است.

سپس پراکندگی انواع سرپوش‌های مشاهده شده در سطح کشور به تفکیک استان بر روی نقشه‌های استانی نشان داده می‌شود. برای تهیه این نقشه‌ها ابتدا اطلاعات لازم از پژوهش‌های مردم‌نگاری پوشاک استخراج می‌شود، این اطلاعات وارد جدول مربوط به خود شده و سپس بر روی نقشه‌های استانی نشان داده می‌شود.

پس از تهیه نقشه‌های پراکندگی انواع سرپوش‌ها در سطح استان این پراکندگی در نقشه کشوری نشان داده می‌شود تا با یک دید و بینش تطبیقی نکات مشترک و تمایزات مناطق مختلف کشور را از نقطه نظر پوشاک به دست آوریم و به این ترتیب مناطق و حوزه‌های فرهنگی کشور را از نظر پوشاک دریابیم. با توجه به این نکته که وضع لباس با فرهنگ جامعه گره خورده و در باورهای دینی، ملی و عقاید و رسوم اجتماعی ریشه دارد و رابطه متقابلی نیز با پدیده‌های اقتصادی و فرهنگی دیگر دارد. اهمیت مطالعه و بررسی آن و یافتن حوزه‌های فرهنگی مربوط به آن و ارتباط متقابل این حوزه‌ها با یکدیگر برای برنامه‌ریزی فرهنگی و اجتماعی جامعه بدیهی است.

در پایان هر یک از سه بخش اطلس پوشاک، واژه‌های مربوط به هر بخش در سطح کشور جمع‌آوری گردیده و طی یک واژه‌نامه‌ای با توضیحات مورد نیاز و منطقه مورد استفاده آورده شده است.

- ۱- ج ۱.۴. چادر مشکی
 - ۲- ج ۱.۴. چادر رنگی
 - د ۱.۴. انواع چادر بر اساس جنس:
 - ۱- د ۱.۴. ابریشم
 - ۲- د ۱.۴. اطلس و ساتن
 - ۳- د ۱.۴. تافته
 - ۴- د ۱.۴. حریر
 - ۵- د ۱.۴. کرپ ژورژ نازک
 - ۶- د ۱.۴. کودری و چیت
 - ۷- د ۱.۴. وال و ململ
 - ۸- د ۱.۴. ترمه
 - ۹- د ۱.۴. تترن
 - ۱۰- د ۱.۴. گردی و توری
 - ۱۱- د ۱.۴. پشمی
 - ۱۲- د ۱.۴. پنبه‌ای و کرباس
 - ۱۳- د ۱.۴. مواد مصنوعی جدید
 - ۱۴- د ۱.۴.
 - ۵- پیشانی‌بند
 - ۶- سرپند
 - ۷- روبروسی
 - ۸- زیر روسری
 - ۹- گیسوپوش
 - ۱۰- کلاه روسری
- انواع سرپوش مردان:
۲.۱. کلاه:

- الف ۲.۱. انواع کلاه بر اساس شکل:
- ۱- الف ۲.۱. انواع کلاه‌های نیم کره‌ای